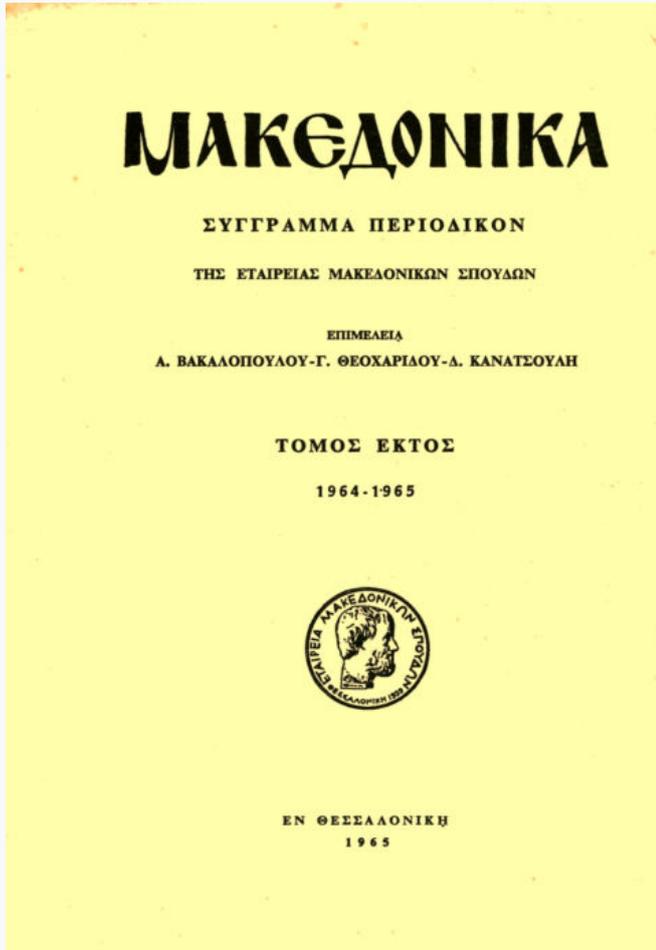

Μακεδονικά

Τόμ. 6, Αρ. 1 (1965)

Πολύγυρος

Χ. Συμεωνίδης

doi: [10.12681/makedonika.466](https://doi.org/10.12681/makedonika.466)

Copyright © 2015, Χ. Συμεωνίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Συμεωνίδης Χ. (1965). Πολύγυρος. *Μακεδονικά*, 6(1), 196–210. <https://doi.org/10.12681/makedonika.466>

ΠΟΛΥΓΥΡΟΣ

Ἡ κομόπολη - πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ Χαλκιδικῆς βρίσκεται κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ Ν. Σχινᾶ¹ «ἐπὶ ὕψηλης θέσεως ὑπὸ τὴν ὑπώρειαν κλιτύος τινὸς τοῦ ὄρους Χολομώνδα» καὶ «ἀπέχουσα μίαν περίπου ὥραν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀναποκρίνεται πρὸς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἐπολωνιάς»². Κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Πολύγυρος εἶναι, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Σχινᾶ, «πρωτεύουσα ὄλου τοῦ διαμερίσματος (Χαλκιδικῆς) καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ τμήματος Χάσικα. Ἐν αὐτῇ διαμένουσιν ἅπασαι αἱ διοικητικαὶ ἀρχαὶ καὶ καϊμακάμης, εἶναι δὲ ἔδρα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κασσανδρείας»³.

Ἡ παλιότερη γιὰ τὴν ὥρα μνεία τοῦ τοπωνυμίου μὲ τὸν τύπο *Πολύγυρος* εἶναι τοῦ 11. αἰ. Σὲ χρυσόβουλλο τοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου Βοτανειάτη (1078-1081) ποῦ ἐκδόθηκε γιὰ τὴν κατοχύρωση τῶν κτημάτων καὶ προνομίων τῆς Μονῆς Ἰβήρων διαβάζουμε: «ἡ Θεοτόκος τῶν Χαουνίων μετὰ τῶν προαστεί(ων) αὐτῆς, τοῦ τε Ἐλωποχω(ρίου) καὶ τοῦ Πολυγύρου»⁴. Ἡ θέση τῆς Θεοτόκου τῶν Χαουνίων δὲν ἔχει ἐξακριβωθῆ ὡς σήμερα. Πάντως τὸ Ἐλωποχώρι κατὰ τὸν καθηγητὴ κ. Α. Τσοπανάκη⁵ ἀπαντᾷ καὶ σὲ μεταγενέστερα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὸ Ἅγιο Ὄρος καὶ φαίνεται πὼς βρισκόταν στὰ νότια τοῦ Πολυγύρου, στὴ χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας. Ὁ Πολύγυρος λοιπὸν ἦταν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους «προάστειον», δηλαδὴ κτῆμα τῆς Θεοτόκου τῶν Χαουνίων, καὶ ὑπαγόταν στὴ δικαιοδοσία τῆς Μονῆς Ἰβήρων.

Σὲ σημείωση ἐνὸς κώδικα τοῦ 16. αἰ. βρίσκουμε τὸ πατριδωνυμικὸ *Πο-*

¹. Ὀδοιπορικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπειροῦ. Ἀθήνα 1887, σ. 506.

². Γιὰ τὴ θέση τῆς σημερινῆς κομόπολης σὲ σχέση μὲ τὴν ἀρχαία τοπογραφία τῆς περιοχῆς βλ. Α. Τσοπανάκη, Πολύγυρος. Προσφορά εἰς Στ. Π. Κυριακίδη (Παράρτημα τῶν «Ἑλληνικῶν» ἀρ.4, Θεσ/νίκη 1953), σ. 685 ἐξ., D. G e o r g a c a s, Πολύγυρος [Polijiros] in Chalcidice. Beiträge zur Namenforschung 1955, σ. 277 ἐξ., Σ. Κότσιανου, Πολύγυρος. Ἄγνωστοι σελ.δες τῆς ἱστορίας του, Θεσ/νίκη 1961, σ. 56ἐξ.

³. Ν. Σχινᾶ, ὅ.π. σ. 507.

⁴. F r. D ö l g e r, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, Μόναχο 1948, ἀρ. ἐγγρ. 35, σ. 102, στ. 70-71. Τὸ χρυσόβουλλο ἐξαπολύθηκε τὸ 1079, δηλ. τὸ δεύτερο ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφ. Βοτανειάτη.

⁵. ὅ.π. σ. 687.

λυγερινός: «Τὸ παρὸν βιβλίον εἶνε τοῦ παπᾶ Μακαρίου τοῦ Πολυγερινοῦ», «Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις Μεθοδίου (ποῦ σβήστηκε καὶ γράφτηκε κατόπιν στὴ θέση του: Μακαρίου) ἱερομονάχου τοῦ ἐκ τῆς νήσου Κυθήρων Πολυγερινοῦ»¹. Στὰ 1755 ἀναφέρεται ὁ προηγούμενος τῆς Μονῆς Ὁσίου Γρηγορίου «Διονύσιος ὁ Πολυγερινός»². Σὲ ἐπιγραφή τοῦ 1836, ἐντοιχισμένη στὸ ὑπέρθυρο τοῦ νάρθηκα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου Πολυγύρου, ποῦ ἀνήγειρε ὁ μητροπολίτης Κασσανδρείας καὶ ἔπειτα πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰάκωβος πάνω στὰ ἑρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους ποῦ πυρπολήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, διαβάζουμε: «Πόθψ ζέοντι καὶ προθύμψ καρδίᾳ Ναόν Σου τοῦτον δείμαντο Ἱεράρχα οἱ παῖδες οἱ σοὶ κάτοικοι Πολυγέρου...»³. Σὲ συμφωνητικὸ ἔγγραφο ποῦ ἔχει τὴν ἡμερομηνία «17 Φεβρουαρίου 1837» ἀναφέρεται ἡ κομόπολη ὡς *Πολύγερος*⁴. Στὸ ἐξώφυλλο παλίου εὐαγγελίου ποῦ φυλάγεται στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Νικολάου εἶναι γραμμένη ἡ ἐξῆς ἀφιέρωση: «Ἀφιερῶνται τὸ παρὸν παρὰ τοῦ Παχαρνικοῦ Δημητρίου τοῦ Ἰωάννου Πολυγερινοῦ τῷ ἐν Πολυγέρῳ ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου 1837»⁵. Μιὰ ἀπόφαση τοῦ Κασσανδρείας Ἰακώβου, ποῦ ἀφορᾷ τὴ διάζευξη ἑνὸς συζυγικοῦ ζεύγους καὶ εἶναι συνταγμένη σὲ ἀπαιτητὴ καθαρεύουσα, κλείνει μὲ τὴν ἐξῆς χρονολογικὴ καὶ τοπικὴ ἔνδειξη: «1843 Δεκεμβρίου 15 ἐν Πολυγέρῳ»⁶. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1846 ἀναφέρονται «Κοινοτικὰ σχολεῖα Πολυγέρου»⁷. Σὲ κανδήλι τῆς ἐκκλησιᾶς τοῦ Πολυγύρου διαβάζουμε τὴν ἀφιέρωση: «Τὴν παροῦσαν κανδήλαν ἀφιερῶνω εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὴν πατρίδα μου ΠΟΛΥΓΕΡΟΝ τῆς Μακεδονίας εἰς μνημόσυνον ἐμοῦ καὶ ὄλων τῶν συγγενῶν μου ΠΑΧΑΡΝΙΚΟΣ Δημήτριος ἐκ Πολυγέρου, Βουκουρέστιον

¹. Κ. Δυοβουνιώτου, Κατάλογος τῶν κωδίκων Ἀλεξίου Κολυβά. Ν. Ἑλληνομν. 13 (1916)354. Τὸ ὄνομα *Πολυγερινός* ἐδῶ εἶναι παρωνύμιο κατὰ τὸν Δ. Γ ε ω ρ γ α κ ᾱ, ὁ.π. σ. 280. Ὁ Γεωργακᾶς εἰκάζει ὅτι ὁ μοναχὸς Μακάριος ἀπὸ τὰ Κύθηρα ἔζησε γιὰ λίγο καιρὸ στὸν Πολύγυρο, ὥστε ὅταν πῆγε στὸ Ὅρος καὶ ἔγινε μοναχὸς ἐπονομάσθηκε *Πολυγερινός*.

². Βησσαρίωνος Γρηγοριάτου, Κώδιξ ἱστορικοῦ μοναχολογίου τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὁρεῖ Ἄθω ἱερᾶς μονῆς τοῦ Ὁσίου Γρηγορίου (1282-1910), Βόλος 1954, σ. 24. Ὁ συγγραφέας παραθέτει τὸ ὄνομα τοῦ μοναχοῦ ὡς *Πολυγερινός*, ἀλλὰ ὁ Γ ε ω ρ γ α κ ᾱ ς, ὁ.π. σ. 280, παρατηρεῖ ὅτι τὸ χειρόγραφο σημειώνει στὴν πραγματικότητά *Πολυγερινός*.

³. Π. Στάμου, Ὁ μητροπολίτης Κασσανδρείας καὶ πρῶην Μελέτιμος Εἰρηναῖος (1864-1945), Θεσ/νίκη 1949, σ. 41.

⁴. «Ὁ ὑποφαινόμενος γαμβρὸς τοῦ ποτὲ Γληγόρη Γληγορίου ἀπὸ Κασσάνδραν ὑπόσχομαι εἰς τὸν κύριον Ἀναστάσιον γαμβρὸν τοῦ ποτὲ Μαυρουδῆ παπαγιαννάκη ἀπὸ Πολύγερον...», Σ. Κότσιανου, ὁ.π. σ. 11.

⁵. Σ. Κότσιανου, ὁ.π. σ. 13.

⁶. Σ. Κότσιανου, ὁ.π. σ. 11ἔξ.

⁷. Σ. Κότσιανου, Ἐνα ταξίδι στὴ Χαλκιδικὴ στὰ 1793. Ἐντυπώσεις τοῦ Γάλλου προξένου Θεσσαλονίκης E. Cousinery, Ἀθήνα 1951, σ. 19.

1846 Σεπτεμβρίου 25»¹. Τέλος τὸ ἐπώνυμο *Πολυγερινός* εἶναι γνωστὸ σήμερα στὴ Σκιάθου καὶ ὀφείλεται κατὰ τὸν Τρ. Εὐαγγελίδη σὲ κατοίκους τοῦ Πολυγύρου τῆς Χαλκιδικῆς ποὺ στὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἐγκαταστάθηκαν στὴ Σκιάθου, ποὺ συνοικίσθηκε ἀπὸ κατοίκους διαφόρων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος μόλις στὰ 1829².

Ἔτσι ἀπὸ τὸν 16. καὶ 17. αἰ. ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος μὲ τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ πρωτεύουσα τῆς Χαλκιδικῆς εἶναι ὁ *Πολύγερος*. Ὅτι ἡ κωμόπολις «καλεῖται ἐκ παραδόσεως Πολύγερος» μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ν. Σχινᾶς³. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο παραδέχεται καὶ ὁ Π. Στάμος δίνοντας ἰδιαίτερη βαρῦτητα στὴν ἐπιγραφή τοῦ Ἁγ. Νικολάου ποὺ χάραξε ὁ Κασσανδρείας Ἰάκωβος. Καὶ ὁ κ. Σ. Κότσιανος σημειώνει: «Ἔνα εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ὀρθὴ ὀνομασία εἶναι Π ο λ ὕ γ ε ρ ο ς καὶ ὄχι Π ο λ ὕ γ υ ρ ο ς. Τὸ μαρτυρεῖ ἡ σφραγίδα τῶν σχολείων τοῦ "ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΠΟΛΥΓΕΡΟΥ"». Τὸ πιστοποιοῦν κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητο διάφορα παλαιὰ ἐγγραφα ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο μου»⁴. Σήμερα ἡ κωμόπολις ὀνομάζεται *Πολύγυρος*, ἀλλὰ καὶ οἱ διαλεκτοὶ τύποι *Πολύγρος* καὶ *Πολύερος* ἀκούονται κατὰ τὸν καθ. κ. Τσοπανάκη⁵.

Τὴν πρώτην προσπάθεια κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ὀνόματος ἐπιχειρεῖ ὁ Γάλλος πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη Ε. Cousinery. Ὁ Cousinery ἐτυμολογεῖ τὸν Πολύγυρο ἀπὸ τὸ *πολὸν ἱερόν*, «*très sacré*», καὶ ἀποδίδει τὸ ὄνομα τῆς κωμόπολης σὲ ἀρχαῖο ἱερὸ ποὺ ὑπῆρχε στὴ θέση αὐτῆ· τὸ ἱερὸ τοῦτο ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἀπολλωνίας τῆς Χαλκιδικῆς διατήρησε τὴν αἴγλη του, ὥστε οἱ διασκορπισμένοι στὴ χώρα κάτοικοι τῆς καταστραμμένης πόλης συγκεντρώθηκαν γύρω ἀπὸ τὸ ἱερὸ καὶ σχημάτισαν τὸ νέο χωριό⁶. Κρίνοντας τὴν ἐτυμολογία αὐτὴ ὁ Δ. Γεωργακάς⁷ παρατηρεῖ ὅτι ἐπιθ. *πολύγερος* 'πολὸν ἱερόν' δὲν ὑπάρχει στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἱστορικοὶ λόγοι ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ Cousinery γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἄποψή του δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν ὑπόσταση πραγματικὴ.

Μιὰ ἄλλη λαϊκὴ ἐτυμολογία παραθέτει ὁ Ν. Σχινᾶς⁸: «Καλεῖται δὲ

¹. Σ. Κότσιανος, Πολύγυρος, σ. 13.

². Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ νῆσος Σκιάθος, Ἀθήνα 1913, σ. 126.

³. ὁ.π. σ. 508.

⁴. Σ. Κότσιανος, Πολύγυρος, σ. 11. Ὁ κ. Κότσιανος καὶ προφορικὰ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μὲ διαβεβαίωσῃ ὅτι στὸ ἀρχεῖο του φιλοξενοῦνται πολλὰ περισσότερα ἐγγραφα, στὰ ὁποῖα ἡ κωμόπολις ἐπανειλημμένως ἀναφέρεται ὡς *Πολύγερος*.

⁵. ὁ.π. σ. 690.

⁶. Ε. Cousinery, Voyage dans la Macédoine, τ. 2, Παρίσι 1831, σ. 160. Τὴν ἐρμηνεία τοῦ Cousinery δέχεται ὡς τὴν πιθανότερη καὶ ὁ κ. Σ. Κότσιανος, Πολύγυρος, σ. 11.

⁷. ὁ.π. σ. 281.

⁸. ὁ.π. σ. 508.

ἐκ παραδόσεως καὶ Π ο λ ύ γ ε ρ ο ς, διότι, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἐξ Ὀλύμπου μετακίτησαντες ἐν αὐτῇ καὶ ἐρωτώμενοι ὑπὸ τῶν παραμεινάντων ἐκεῖσε περὶ τοῦ κλίματος καὶ τοῦ τόπου ἐν γένει, ἀπήντων ὅτι εἶναι 'πολύ - γερός'¹.

Ὁ Σχινᾶς βλέπει στὸν Πολύγυρο τὰ συνθετικὰ *πολὺς* καὶ *γύρος* καὶ δίνει στὴ λ. *γύρος* τὴ σημασία 'πλάγι': «Οἱ πλεῖστοι τῶν πόρων (τῆς κομώπολης) προέρχονται ἐκ τε τῆς πωλήσεως τῆς αἰγοπροβατονομῆς καὶ τῶν π λ α γ ί ω ν, ἦτοι τῶν κλιτύων τῶν περὶξ λόφων καὶ βουνῶν, ἢ γύρων, ἐξ ὧν ἔχει καὶ τὸ ὄνομα "Πολύγυρος"». Γιὰ νὰ διασφαλισθῇ ἡ ἐτυμολογία αὐτῆ, θὰ ἔπρεπε, παρατηρεῖ ὁ καθηγ. Τσοπανάκης², νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ λ. *γύρος* εἶχε, τὴν ἐποχὴν ποὺ σχηματίστηκε τὸ τοπωνύμιον, τὴν σημασίαν 'πλάγια πλούσια σὲ προβατονομίαν'. Ἡ λ. *πλάγια*, ποὺ ἀραιογραφεῖ δυὸ φορές ὁ Σχινᾶς³, φαίνεται ὅτι ἦταν διαλεκτικὴ· δὲν συμβαίνει ὁμοίως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὴ λ. *γύρος*, ποὺ εἶναι σήμερον γνωστὴ στοὺς Πολυγυρινοὺς μόνο μὲ τὴν κοινὴν νεοελληνικὴν τῆς σημασίαν. Ἡ σημασιολογικὴ ταύτιση τῶν λέξεων *γύρος* καὶ *πλάγι* ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Σχινᾶς γίνεται μὲ σκοπὸν νὰ ἐξηγηθῇ τὸ τοπωνύμιον ἀπὸ β' συνθετικὸν τῆ λ. *γύρος*. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς συμπεραίνει ὁ καθηγ. Τσοπανάκης: «ὑποψιαζόμεστε πῶς ἔχομε μπροστά μας μίαν ἀπελπισμένην λόγια προσπάθειαν γιὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τοπωνυμίου»⁴.

Τελευταῖα συσχέτισε τὸ ὄνομα Πολύγυρος μὲ τὸ ἀρχ. κύριον ὄνομα Πολύαρος ὁ καθηγητὴς κ. Α. Τσοπανάκης. Σὲ ἐπιγραφήν τοῦ 2. ἢ 1. π.Χ. αἰ., ποὺ βρέθηκε στὰ νότια τοῦ Πολυγύρου, ἀναφέρεται: «Π ο λ ύ α ρ ο ς Θραυσ-<λ>άου, Σωκράτη Πολυκράτου, χαῖρε». Κατὰ τὸν ἐκδότην τῆς ἐπιγραφῆς D. Robinson τὸ ὄνομα Πολύαρος, ποὺ τώρα γιὰ πρώτη φορά βρίσκουμε στὴ Μακεδονίαν, εἶναι συχρὸν στὴ Θεσσαλίαν, ἐνῶ στὴ Θάσο ἀπαντᾷ ὁ παράλληλος τύπος Πολυάρητος. Ὑποθέτει λοιπὸν ὁ κ. Τσοπανάκης πῶς ὁ Πολυάρης τῆς ἐπιγραφῆς ἦταν ἰδιοκτῆτης μεγάλου κτήματος στὴν περιοχὴν τοῦ Πολυγύρου ἢ ὀπωσδήποτε εἶχε ἰδιαίτην σχέσιν μὲ τὴν περιοχὴν, στὴν ὁποίαν ἄφησε καὶ τὸ ὄνομά του. Ἀπὸ τὴν ἐκφορὰν στὰ Πολυάρου (=στὰ κτήματα τοῦ Πολυάρου) φτάσαμε στὴν ἐξέλιξιν ὁ Πολύγυρος κατὰ τὰ γνωστά μεσν. καὶ νεοελλ. πρότυπα στοῦ Καρύτη > ὁ Καρύτης κλπ. Γιὰ τὴν

¹ Πβ. καὶ Σ. Κότσιανου, Ἔνα ταξίδι στὴ Χαλκιδικὴ σ. 19: «Ὁ Πολύγυρος ὀνομαζόταν πρὶν Πολύγυρος... οἱ παλαιότεροι ἔδιναν τὴν ἐξήγησιν ὅτι ἔτσι λεγόταν, γιὰ τὸν λόγον τοῦ κλίματος ἦταν πολὺ γερός».

² δ.π. σ. 688.

³ δ.π. σ. 507 καὶ 508.

⁴ Α. Τσοπανάκης, δ.π. σ. 688. Κατὰ τὸν Π. Στάμο, Σύνοψις τῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἠρωϊκῶν τῆς Χαλκιδικῆς ἀγώνων, Θεσ/νίκη 1954, σ. 8, ὁ λόγιος Γερμανὸς Κίγκ, ποὺ ἐπισκέφθηκε κατὰ τοὺς νεώτερον χρόνον τῆ Χαλκιδικῆς, ἐρμηνεύει τὸ ὄνομα τῆς κομώπολης ἀπὸ τὸ «πολλοὶ γέρον», γιὰ τὸ Πολύγυρος ἀποτελοῦσε στὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας τὴν ἐδρα ὅπου συναθροίζονταν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν γύρω χωριῶν, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦσαν τὸ διοικητικὸν συμβούλιον τῆς περιοχῆς.

φωνητική εξέλιξη *Πολύαρος*—*Πολύγυρος* δέχεται ο κ. Τσοπανάκης τις εξής βαθμίδες: α) *Πολύαρος*—*Πολύερος, με τροπή του α κοντά στο ρ σέ ε, κατά τὰ παραδείγματα τῆς ἑλληνιστικῆς κοινῆς *καθαρίζω* > *καθερίζω*, *Σαραντάπηχος* > *Σεραντάπηχος*, τὰ μεσαιωνικά *μισαρός* > *μυσερός*, *Σαρδική* > *Σερδική* κλπ. Γιὰ τὴ μεταβολὴ *Πολύαρος*—*Πολύερος δὲν ἀποκλείει ὁ κ. Τσοπανάκης καὶ τὴν παρετυμολογία πρὸς τὸ *ιέρως*, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ σπάνιο ὄνομα, τοῦ ὁποίου τὸ β' συνθετικὸ (-*αρος* < *ἀράομαι*) ἦταν ὅπως δὴ ποτε λιγότερο νοητὸ ἀπὸ τὸ *ιέρως*. β) *Πολύερος—*Πολύγυρος* με ἀνάπτυξη γ ἀνάμεσα σὲ φωνήεντα, πολὺ συνηθισμένη στὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ καὶ τὴ νέα Ἑλληνικὴ, πβ. στὴν κοινὴ *ἀλεκτρονόος* > *ἐλετρογόνος*, *Νεόπολις* > *Νεγόπολις*, *Σεραπιεῖον* > *Σαραπιγῖον*. Ὁ τύπος *Πολύγυρος* με κῶφωση τοῦ ε σὲ ι μᾶς ἔδωσε τὸ σημερινὸ ὄνομα *Πολύγυρος*. Τὸ ὄνομα *Πολύγυρος* ἀναγνωρίζει ὁ κ. Τσοπανάκης στὸν τύπο *Πολύγυρος* τοῦ χρυσοβούλλου. Ἡ σωστὴ γραφὴ τοῦ τοπωνυμίου εἶναι με ι, *Πολύγυρος*, ἀλλὰ ἡ λόγια παρετυμολογία πρὸς τὸ *γύρος* ἐπέβαλε τὴ γραφὴ *Πολύγυρος*¹. Στὴν ἔρμηνεῖα αὐτὴ τοῦ κ. Τσοπανάκη, ποὺ φαίνεται νὰ ἀποτελῆ τὴν πιὸ πειστικὴ ἐτυμολόγησι τοῦ τοπωνυμίου, θὰ ἐπανελλθομε ἀργότερα, ἀφοῦ συντομώτατα ἐξετάσουμε τὶς ἀπόψεις τοῦ Δ. Γεωργακά.

Ὁ Γεωργακάς ἐξετάζει στὴ σχετικὴ του μελέτη² τὴν ἀρχαία καὶ νέα τοπογραφία τῆς περιοχῆς τοῦ Πολυγύρου, ἀπορρίπτει τὶς ἐτυμολογίες τοῦ τοπωνυμίου ἀπὸ τὰ *γερός* < *ζήγρός*, *γερός* < *ιέρως*, *Πολύαρος*, *γύρος* 'στροφῆ, ἔλιξη', *πολύγυρος* 'πολυγυρισμένος, πολυταξιδευμένος' καὶ προτείνει ὡς τὴν πιὸ πειστικὴ λύση τὴν ἔρμηνεῖα ἀπὸ τὸ νεοελλ. ἐπίθ. *πολύγυρος* (ἰσοδύναμο με τὸ ἀρχ. *πολυγῆρος*, ὁ, ἦ), τοῦ ὁποίου ἡ διαλεκτικὴ μορφή στὴν περιοχὴ Παγγαίου τῆς Μακεδονίας εἶναι *πολύγυρος*. Ὁ Γεωργακάς παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἔρμηνεῖα τοῦ τοπωνυμίου ἀπὸ τὸ νεοελλ. ἐπίθ. *πολύγυρος*—*πολύγυρος* συμφωνεῖ ἀπόλυτα κατὰ τὸν τύπο καὶ τὴν ὀρθογραφία με τὸ *Πολύγυρος* τοῦ χρυσοβούλλου³. Λησμονεῖ ὁμοῦς ὁ κ. Γεωργακάς ὅτι προηγουμένως⁴ εἶχε σημειώσει ὅτι ἡ γραφὴ με η τοῦ χρυσοβούλλου, καθὼς ὑποστηρίζει καὶ ὁ ἐκδότης του Fr. Dölger, δὲν ἔχει σημασία γιὰ τὴ σωστὴ ἐτυμολόγησι τοῦ τοπωνυμίου, γιατί τὸ κείμενο τοῦ χρυσοβούλλου περιέχει ἀνορθογραφίες. Ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ κ. Γεωργακάς δὲν μᾶς ἐξηγεῖ πῶς τὸ ἐπίθ. *πολύγυρος*—*πολύγυρος* ἔγινε τοπωνύμιο, κατὰ παράλειψη δηλ. τίνος οὐσιαστικοῦ ἢ τέλους πάντων με ποιὸ τρόπο⁵.

¹ Α. Τσοπανάκης, ὁ.π. σ. 698 ἐξέ.

² D. Georgacas, ὁ.π. σ. 275-286.

³ D. Georgacas, ὁ.π. σ. 286.

⁴ D. Georgacas, ὁ.π. σ. 279.

⁵ Πβ. Α. Τσοπανάκη, *Πολύγυρος*, *Μακεδονικά* 4 (1955-60) 381. Ὁ κ. Τσοπανάκης ἐπανελλθε στὸ θέμα κυρίως γιὰ νὰ ἐλέγξῃ τὶς ἀπόψεις τοῦ Δ. Γεωργακά.

Ἡ σοβαρότερη καὶ ἡ πιὸ πειστικὴ ἀπὸ τὶς ὡς τώρα ἐρμηνεῖες τοῦ ὀνόματος τῆς κωμόπολης εἶναι, καθὼς ἤδη σημειώσαμε, ἡ ἐρμηνεία τοῦ κ. Τσοπανάκη. Ἡ ἀντίρρηση τοῦ Γεωργακᾶ κατὰ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ κ. Τσοπανάκη, ὅτι ἀρχαῖες ἐπιγραφές μετὰ τὸ ὄνομα *Πολύαρος* ποὺ βρέθηκαν κοντὰ στὴ Λάρισα δὲν ἄφησαν κανένα νεοελλ. τοπωνύμιο μετὰ τὸν τύπο *Πολύγυρος* ἢ μετὰ ἄλλων παραπλήσιο τύπο¹, δὲν σημαίνει τίποτε, γιατί εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀπὸ πολλὰ πρόσωπα ποὺ εἶχαν τὸ ἴδιο ὄνομα καὶ ἐξῆσαν στοὺς ἀρχαίους ἢ τοὺς μέσους χρόνους διασώθηκε πολλὰς φορὲς ὡς τοπωνύμιο τὸ ὄνομα τοῦ ἐνὸς μόνον προσώπου· σὲ πολλὰς ἄλλες περιπτώσεις φυσικὸ ἦταν νὰ χαθῆ μετὰ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου τὸ τοπωνύμιο - φορέας τοῦ ἀρχ. ἢ μεσν. ὀνόματος προσώπου. Ἐπίσης γιὰ τὴ φωνητικὴ ἐξέλιξη *Πολύαρος*—*Πολύγερος*—*Πολύγι(ν)ρος*, ποὺ δέχεται ὁ κ. Τσοπανάκης, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ δεχτοῦμε τὴ σειρὰ ποὺ προτείνει ὁ Γεωργακᾶς: *Πολύαρος*—*Πολύζαρος* (πβ. ἡ *ἀδελφὴ* - *ιαδελφὴ*)—*Πολύζιρος* μετὰ παρετυμολογία πρὸς τὰ σὲ -*γυρος* (-*γερος*) ὀνόματα, καθὼς *κακόγυρος*—*κακόγερος* κλπ., γιατί καὶ οἱ δύο προτάσεις καταλήγουν στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα καὶ γιατί κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς βεβαιώσῃ ἂν ἡ τροπὴ α)ε θὰ γινόνταν μετὰ παρετυμολογία πρὸς τὸ *ιερός*, ὅπως δέχεται ὁ κ. Τσοπανάκης, ἢ ἂν θὰ μεσολαβοῦσε παρετυμολογία πρὸς τὰ ὀνόματα ποὺ λήγουν σὲ -*γυρος* (-*γερος*), ὅπως θέλει ὁ κ. Γεωργακᾶς. Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς στὴν περίπτωσιν ποὺ ὁ *Πολύγυρος* παραγόταν ἀπὸ τὸ ὄνομα *Πολύαρος* ἢ τροπὴ α)ε θὰ εὐκολυνόταν ἀπὸ τὴ γειτνίασιν τοῦ ρ.

Κοντὰ στὸ ὄνομα *Πολύγυρος* τῆς Χαλκιδικῆς² ὑπάρχουν σήμερα καὶ δύο ἄλλα τοπωνύμια μετὰ τὸ ὄνομα *Πολυγύρα*: 1) περιοχὴ ποὺ ὑπαγόταν στὸ μοναστήρι Σκριποῦν στὴ Λιβαδιὰ τὸν περασμένο αἰῶνα, σήμερα συνοικισμὸς ὅπου κατοικοῦν σκηνίτες³, 2) μικρὸ χωριὸ τῆς Βοιωτίας, ἣδη προάστιο τῆς Θήβας⁴. Ὅτι τὰ τοπωνύμια *Πολυγύρα* (ἢ) σχετίζονται ἐτυμολογικὰ μετὰ τὸν Πολύγυρο τῆς Χαλκιδικῆς εἶναι προφανές. Ὅτι ὅμως τὸ ὄνομα *Πολυγύρα* δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχη σχέσιν μετὰ τὸ ὄνομα *Πολύαρος*, ποὺ κάλλιστα θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀρχικὴ ὀνομασία τῆς πρωτεύουσας τῆς

¹ D. Georgacas, ὁ.π. σ. 282.

² Τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ *Πολύγυρος* στὴν περιφέρεια Ἰωαννίνων, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Σ. Κότσιανος, *Πολύγυρος* σ. 9, σμ. 8, παρατηρεῖ ὅτι συνωνυμεῖ μετὰ τὸν Πολύγυρο τῆς Χαλκιδικῆς, προέρχεται ἀπὸ μετονομασίαν τοῦ παλίου ὀνόματος *Ζαγόρτσα* τοῦ χωριοῦ τούτου. Βλ. τὸ κρατικὸ Λεξικὸν δῆμων, κοινοτήτων κλπ., Ἀθῆνα 1956, σ. 227.

³ I. Παγκαβῆ, *Τὰ ἑλληνικά* 1, Ἀθῆνα 1853, σ. 483, MEE 20 (1932) 481γ, Γ. Στεφάνου, *Πλήρης γεωγραφικὸν λεξικὸν τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆνα 1935, σ. 428α.

⁴ Παγκαβῆ, ὁ.π. σ. 478. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι τὰ δύο νέα τοπωνύμια μετὰ τὸν τύπο *Πολυγύρα* προσέκομισε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἐρευνα τοῦ Πολυγύρου ὁ Δ. Γεωργακᾶς.

Χαλκιδικής, είναι επίσης φανερό. Ἄλλὰ ποιά σχέση ἔχουν μεταξύ τους τὰ τοπωνύμια;

Εἶδαμε ἤδη ὅτι ὁ Πολύγυρος ἦταν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους «προάστειον», δηλαδή μετόχι, τῆς Θεοτόκου τῶν Χαουνίων. Ἡ μία *Πολυγύρα* ἦταν ὡς τὰ τελευταῖα κτήμα, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους προφανῶς μετόχι, τῆς μονῆς Σκριποῦς· τὸν περασμένο αἰώνα ὁ Ραγκαβῆς σημειώνει τὰ τοπωνύμια *Τσαμίλι* καὶ *Πολυγύρα* ὡς περιοχὲς τῆς μονῆς Σκριποῦς. Ἡ δεύτερη *Πολυγύρα* εἶναι σήμερα προάστιο τῆς Θήβας, πιθανὸν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους «προάστειον» κάποιου ἁγίου τῆς Θήβας ἢ μοναστηριοῦ ἰδρυμένου στὴν περιοχή τῆς Θήβας· ὁ Ραγκαβῆς ὑπάγει στὸν «δῆμον Θηβῶν» τοὺς συνοικισμοὺς *Πυρί* καὶ *Ἅγιο Θεόδωρο* καὶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ *Πολυγύρα* (μὲ ἠ) εἶναι «θέσις» τοῦ *Ἅγ. Θεοδώρου*. Ἐχομε λοιπὸν μπροστά μας τρία τοπωνύμια, πὺ στὸς βυζαντινοὺς χρόνους ἦταν κτήματα πὺ ὑπάγονταν πιθανότατα στὴ δικαιοδοσία μοναστηριῶν. Τὸ γεγονός τοῦ ἴσως εἶναι τυχαῖο, θὰ ἔπρεπε ὁμως νὰ σημειωθῆ.

Προτοῦ προτεινόμε τὴν ἔρμηνεία πὺ πιστεύουμε ὅτι ἀληθεύει στὴν περίπτωσι τοῦ Πολυγύρου, δὲν θεωροῦμε ἄσκοπο νὰ παραθέσουμε καὶ ὀρισμένες ἄλλες σκέψεις σχετικὰ μὲ τὴν ἐτυμολογία τοῦ τοπωνυμίου τούτου. Καταρχὴν ἢ κωμόπολις τῆς Χαλκιδικῆς θὰ μπορούσε νὰ διασώξῃ τὴ «γλῶσσα» τοῦ Ἡσυχίου «π ο λ ὕ η ρ ο ς· πολυάρουρος, πλούσιος». Στὴν περίπτωσι αὐτῆ δὲν θὰ ἦταν ἢ πρώτη φορὰ πὺ ἓνα νεοελλ. τοπωνύμιο διατηρεῖ γλωσσικὰ στοιχεῖα πὺ ἀπὸ πολὺν καιρὸ ἔλειψαν ἀπὸ τὴ γλῶσσα μας· ἀναφέρω—γιὰ νὰ περιορισθῶ σ' ἓνα μόνον παράδειγμα—τὸ νεοελλ. τοπων. *Πηλωρύχι* μ.σ.ν. *πηλωρύχιν (ἀρχ. **πηλωρυχεῖον*¹. Τὸ ἐπίθ. *πολύηρος* μὲ τὴ γνωστὴ τόσο στὴν ἀρχαία ὅσο καὶ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα ἀνάπτυξι γ ἀνάμεσα σὲ φωνήεντα θὰ μπορούσε εὐκόλα νὰ μᾶς δώσῃ τὸν τύπο *Πολύηρος*, πὺ θὰ συμφωνοῦσε ἀπόλυτα μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ 11. αἰ. Ἡδὴ ὁ καθηγ. κ. Τσοπανάκης σημείωσε γιὰ τὸν Πολύγυρο: «Ἡ εὐφορὴ γῆ, τὰ νερά κι' ἢ κεντρικὴ θέσι συντελέσαν στὴν ἀνάπτυξι τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοῦ π ρ ο α σ τ ε ἰ ο υ, τὸ ὁποῖο σιγὰ σιγὰ ἔγινε ἀνεξάρτητο κι' ἐξελίχθηκε σὲ μιὰ ὠραία καὶ πλούσια κοινότητα»². Ἡ ὄνομασία «πολύηρος ἀγρός» θὰ μπορούσε νὰ δοθῆ ἀρχικὰ στὸ μεσαιωνικὸ εὐφορο κτήμα, πὺ ἦταν «προάστειον» τῆς Θεοτόκου τῶν Χαουνίων. Ὁ χαρακτηρισμὸς «πολύηρος ἀγρός» ἦταν εὐκόλο νὰ ἐξελιχθῆ σὲ *πολύηρος* (Πολύηρος κατὰ παράλειψι τοῦ οὐσ. ἀ γ ρ ὂ ς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ λέξεις ἀ γ ρ ὂ ς καὶ ἀ γ ρ ἰ δ ι ἀποτελοῦν πολὺ εὐχρηστα μεσαιωνικὰ καὶ νεοελληνικὰ το-

¹ Βλ. Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Συμβολὴ εἰς τὸ χιακὸν γλωσσάριον καὶ τὸ χιακὸν τοπωνυμικόν, Ἀθῆνα 1926, σ. 81, καὶ Ἀθῆνᾶ 35 (1924) 242.

² Α. Τ σ ο π α ν ἄ κ η, Πολύγυρος. Προσφορὰ εἰς Στ. Κυριακίδη, σ. 687.

πωνύμια. Σύμφωνα με την έρμηνεία αυτή τὰ δύο βοιωτικά τοπωνύμια θὰ προέρχονταν ἀπὸ τὸ θηλυκὸ τοῦ ἐπιθ. *πολύηρος* με παράλειψη τοῦ οὐσ. γ ἢ ἢ χ ῶ ρ α: *πολυήρα* (ἐνν. γ ἢ, χ ῶ ρ α κλπ.) *Πολυγήρα*.

Τὴν ἀφετηρία γιὰ μιὰ ἄλλη ἐρμηνεία θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δώση ἡ συσχέτιση τοῦ Πολυγύρου με τὴ λέξη *Γυρά* ἢ *Γύρα*, ποὺ συναντοῦμε στὸν Πορφυρογέννητο: «*Ἡ δὲ χειμέριος τῶν αὐτῶν Ῥῶς καὶ σκληρὰ διαγωγὴ ἐστὶν αὕτη. Ἡνίκα ὁ Νοέμβριος μὴν εἰσέλθῃ, εὐθέως οἱ αὐτῶν ἐξέρχονται ἄρχοντες μετὰ πάντων τῶν Ῥῶς ἀπὸ τὸν Κίαβον, καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ πολύδια ἃ λέγεται Γύρα, ἦγουν εἰς τὰς Σκλαβηνίας τῶν τε Βερβιάνων καὶ τῶν Δραγουβιτῶν καί...»¹. Ὁ Ducange στὸ ἐλληνικό του Γλωσσάριο σημειώνει «ΠΟΛΥΔΙΟΝ, Municipium, Oppidum. Constant. Porph. de Adm. Imp. cap. 9. extremo: καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ πολύδια, ἃ λέγεται Γυρά», παρατηρεῖ ὅμως γιὰ τὸν τύπο τῆς λέξης: «*Nisi legendum sit πολύδρια, ut est in Gloss. Gr. Lat. Phavorinus: πολίχνια, πολύδρια, πόλις*». Σχολιάζοντας ἐξάλλου ὁ Κοραῆς τὸ χωρίο τοῦτο τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ εἰδικὰ τὴ λ. π ο λ ὄ δ ι ο ν κάνει τὶς ἐξῆς παρατηρήσεις: «ΠΟΛΙΔΙΟΝ. Κατὰ γράφεται εἰς τὸν Δ(ουκάγγιον) καὶ ἄλλους, διὰ τοῦ υ, Π ο λ ὄ δ ι ο ν· ἐξηγεῖται ὅμως ὀρθά, Municipium (municipalité), με μαρτυρίαν ἀπὸ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, “Καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ πολύδια (γρ. πολίδια), ἃ λέγεται Γυρά”. Π ο λ ἰ δ ι α, Π ο λ ἰ δ ρ ι α καὶ Π ο λ ἰ χ ν ι α ὠνόμαζον οἱ Γραικορῶμαῖοι τὰ ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους ὀνομαζόμενα Municipia, ἦγουν τὰς μικρὰς πόλεις ἢ κώμας, κατοικουμένας ἀπὸ ὑποτελεῖς μὲν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, συγχωρουμένας ὅμως νὰ ἔχωσιν ἰδίους διοικητάς, καὶ νόμιμα τινὰ χωριστά. Οἱ διοικηταὶ ἢ κυβερνηταὶ ὀνομάζοντο Duumviri (Δυάνδροι ἢ Δύαρχοι), διότι ἦσαν δύο τὸν ἀριθμόν. Τὰ Γλ(ωσσάρια) φέρουν “Municipalis, πολιτικός, ὁ ἀπὸ τοῦ πολιχνίου”. Τὸ Γυρά τοῦ Κωνσταντίνου πιθανὸν ὅτι σημαίνει τὸ λεγόμενον ἀπὸ τοὺς Γάλλους Arrondissement municipal, ἢ communal»².*

Ἄν ἡ ἐρμηνεία ποὺ δίνουν ὁ Ducange καὶ ὁ Κοραῆς στὸ Γύρα ἢ Γυρά τοῦτο τοῦ Πορφυρογεννήτου ἦταν ἀσφαλῆς καὶ συνεπῶς ἡ λ. Γυρά (τὰ) δήλωνε τὶς μικρὰς πόλεις, τὶς κωμοπόλεις ἢ καὶ τὰ χωριά καὶ τοὺς ἀπλοὺς γεωργικοὺς συνοικισμοὺς, θὰ μᾶς ἐπιτρεπόταν νὰ θεωρήσουμε τὸν Πολύγυρο ὡς ἄθροισμα ἀπὸ μικρὰ πολίχνια ἢ καὶ γεωργικοὺς συνοικισμοὺς καὶ νὰ ἐξηγήσουμε τὸ τοπωνύμιο ἀπὸ β' συνθετικὸ τῆ λ. Γυρά. Ἡ γνώμη ὅμως τῶν δύο παραπάνω λογίων, ποὺ ἀσπάστηκαν καὶ νεώτεροι φιλόλογοι, ἀποδεικνύεται σήμερα ἐσφαλμένη. Πρῶτος ὁ Μ. Solonien υπέδειξε ὅτι τὸ π ο λ ὄ δ ι α τοῦτο ἀποτελεῖ ἐλληνικὴ μεταγραφή τοῦ σλαβο-

¹. De admin., ἐκδ. Βόννης, σ. 79. 15.

². Ἄτακτα IV, σ. 441 ἐξ.

νικου *polyudie*, που βρίσκεται συχνά στα μεσν. ρωσικά κείμενα και δηλώνει α) τὸν φόρο που συγκέντρωναν οἱ Ρῶσοι ἄρχοντες ἀπὸ τοὺς ὑποτελεῖς τους, καὶ β) τὸ ταξίδι, τὴν περιοδεία, τὴ «γύρα» που ἔκαναν οἱ ἴδιοι ἄρχοντες στὴν περιοχὴ τῆς δικαιοδοσίας τους, κυρίως γιὰ νὰ συλλέξουν τὸν φόρο αὐτὸν ἢ καὶ νὰ διευθετήσουν ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ διοίκηση καὶ τὴν ἀπονομὴ δικαιοσύνης στὴν περιοχὴ τοῦ φέουδου τους. Ἡ λ. *πολύδια* εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴ μεσν. ἑλλην. *γύρα* (ἦ), που δηλώνει τὸ ταξίδι που κάνει ὁ τοπικὸς ἄρχοντας γιὰ νὰ εἰσπράξῃ φόρο ἀπὸ τοὺς ὑποτελεῖς του, πβ. Ducange στὴ λ. *γυρεύειν*, ὅπου τὸ ἐρμήνευμα «Γύρας, Circulationes, Circuitiones» καὶ τὸ χωρίο ἀπὸ τὴν Ἐπαναγωγὴ VII, 8 «κελεύομεν μηδενὶ τῶν ἀρχόντων ἐξεῖναι χωρὶς ἀναγκαιᾶς χρείας ἀποδημίας ποιεῖσθαι ἢ τὰς λεγομένας γύρας»¹. Ἦδη στὴ νέα ἔκδοση τοῦ *De administrando* τὸ χωρίο τοῦτο ἔχει ἀποκατασταθῆ ὡς ἐξῆς: «καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ πολύδια, ὃ λέγεται γύρα»².

Πιστεύω ὅτι στὸν *Πολύγυρο* ἔχουμε ἓνα σύνθετο ὄνομα μὲ β' συνθετικὸ τὴ λ. *γύρος* στὴ σημασίᾳ "περιλάκκωμα τῆς ἐλιάς" καὶ μεταφορικὰ "ἡ ἴδια ἡ ἐλιά, τὸ λιόδεντρο". Στὸν Θεόφραστο ἡ λ. *γῦρος* (ὁ) δηλώνει τὸν λάκκο, τὸν βόθρο που εἶναι προορισμένος νὰ δεχθῆ νεαρὸ φυτὸ καὶ συνηθέστερα τὴ νεαρὴ ἐλιά ἢ ἄμπελο: «διὰ ταῦτα δεῖ τοὺς γύρους προορύττειν», «καὶ τοὺς γύρους οὐκ εὐθὺς συμπληροῦσι», «τοὺς γύρους ὕδατος ἐμπιπλάναι», Θεοφρ., Περὶ φυτῶν αἰτιῶν 3.4.1, 3.4.2, 3.6.2. Στὰ Γεωπονικὰ 5.26.1, 2 ἡ λέξις ἀπαντᾷ μὲ τὸν τύπο *γυρός*: «ἐῶσι τοὺς γυροὺς δι' ὄλου τοῦ χειμῶνος», «καὶ οἱ μὲν βαθύτερον γυρὸν ποιοῦσι, οἱ δὲ ποδιαῖον βάθος» πβ. ὁμοῦ καὶ 11.18.5: «τοῦ φυτοῦ γυρὸν ὀρύξας». Καὶ ὁ Εὐστάθιος, Ὁδύσσ. 1864.7, μαρτυρεῖ ὅτι «οἱ δὲ παλαιοὶ φασιν ὅτι γυροὶ λέγονται καὶ οὗ τὰ φυτὰ ἐμβάλλουσι». Κατὰ τὸν Ἡσύχιο «γύροιο βόθρου». Ἡ λ. *γῦρος* δηλώνει τὸν λάκκο ἢ τὸ περιλάκκωμα τῶν φυτῶν καὶ ἰδιαίτερα τῆς ἐλιάς καὶ τῆς ἄμπελου: «ὑοσκύαμον καὶ ὀπὸν ὄσοις ἔργον τρυγᾶν, οὗτοι περισκάπτουσι μὲν γύρους» Αἰλιανοῦ, Περὶ ζώων 9.32, «ἐγὼ μὲν ἤκοντος τοῦ καιροῦ γύρους περισκάψας καὶ ἐμβαθύνας βόθρια οἴος τε ἤμην ἐλάδια ἐμφυτεύειν καὶ ἐπάγειν αὐτοῖς ναματιαῖον ὕδωρ» Ἀλκίφρ. 2.10.1 (πβ. καὶ 3.34.3). Τὸ ρῆμα ἐξάλλου *γυρόω* 'περισκάπτω τὴ ρίζα φυτοῦ' εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν Ἄρατο 9 «ὄτε δεξιαὶ ὄραι καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι»³, καὶ

¹ Jus graeco-romanum (ἔκδ. I. καὶ Π. Ζέπου) II, Ἀθήνα 1931, σ. 250.

² G. Moravcsik—R. Jenkins, C. Porphyrog. De admin. imp., Βουδαπέστη 1949, σ. 107, καὶ Commentary, Λονδίνο 1962, σ. 59ἔξ., ὅπου πλήρης βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὴν πολυσυζητημένη λ. *πολύδια*.

³ Πβ. Μέγα Ἐτυμολ. «Γύρωσατο Ἄρατος, Καὶ φυτὰ γυρῶσαι: —σημαίνει τὸ φιλῶσαι καὶ περιφράζει, ἢ βόθρον ὀρύξαι, ἐν ᾧ τὰ φυτὰ κατατίθενται· παρὰ τὸ γύρον ποιεῖν ἐν τῷ περιφράσσειν».

ἀπὸ τὰ Γεωπονικά 4.3.1 «ἐπειδὴν τὰς μεγάλας ἀμπέλους ἀπαξ καὶ δευτερον γυροῦν, τουτέστι περισκάπτειν ἀρξώμεθα, ἐκ τῆς πολλῆς ἐπιμελείας μέγα κέρδος ἔσται» (πβ. καὶ Γεωπον. 2.46.4, 3.13.3., 5.20.1, 5.21.4) ἢ ἐργασία αὐτὴ ὀνομάζεται *γύρωσις*, Γεωπον. 2.46.4 (γ. ἀμπέλων), 9.9.2 (γ. ἐλαιῶν) κ.ά.

Σύμφωνα μὲ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἢ λ. *γύρος* μαρτυρεῖται σήμερα μὲ τὴ σημασία "περιλάκκωμα τῆς ἀμπέλου ἢ τῶν δένδρων" στὴ Δημητσάνα, ὅπου λέγεται ἡ παροιμία «Ὁ γύρος δέντρα μαραίνει», δηλ. μαραίνεται τὸ δέντρο, ἂν δὲν ἀνοιχτῆ ἔγκαιρα στὴ ρίζα του ὁ λάκκος γιὰ νὰ ποτίζεται¹. Στὴν Κύπρο οἱ λέξεις *ἴργυρος* ἢ *ἴπυρος* καὶ *ἴπογυριν* ἢ *ἴπογυριν* δηλώνουν τὸ περιλάκκωμα τῆς ἀμπέλου². Στὸν Πολύγυρο τῆς Χαλκιδικῆς χρησιμοποιεῖται σήμερα εὐρύτατα ἢ λ. *γύρος* "περιλάκκωμα τῆς ἐλαῖας" ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ καὶ ἰδίως ἐλαιοπαραγωγικὸ κόσμον τῆς περιοχῆς³.

Σὲ καταστατικά κτημάτων, ἓνα εἶδος φορολογικῶν καταστάσεων, τοῦ 3/4. αἰ. μ.Χ. συναντοῦμε τὴ λ. *γῦροι* μὲ τὴ σημασία "λιόδεντρα". Ἀποσπάσματα τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῶν καταστάσεων μᾶς σώθηκαν σὲ ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὴ Λέσβο, τὴ Θήρα, τὰ Μύλασα τῆς Καρίας, τὴ Χίο, τὴν Κῶ, τὴν Ἀστυπάλαια, τὴς Τράλλεις καὶ τὴ Μαγνησίᾳ τῆς Μ. Ἀσίας, καὶ τὴν πόλιν Volcei τῆς Λουκανίας⁴. Στὶς ἐπιγραφὰς τῆς κατηγορίας αὐτῆς ποῦ προέρχονται ἀπὸ τὴ Λέσβο, τὴ Θήρα καὶ τὰ Μύλασα ἀναφέρεται ἐπανειλημμένως ὁ πληθυντ. *γῦροι*=λιόδεντρα⁵. Παραθέτω ὀρισμένα δείγματα ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς τῆς Λέσβου.

<i>Χω(ρίον) Τείχεα</i>	<i>Χω. Πύργου</i>	<i>Χω. Πέτρ(α)</i>
<i>ἀμπ(έλου) ἰούγ(ερα)ς</i>	<i>ἀμπ. ἰούγ. βδ</i>	<i>ἀμπ. ἰούγ. βζ</i>
<i>σπορ(ίμου γῆς) ἰούγ. ν</i>	<i>σπορ. ἰούγ. η</i>	<i>σπορ. ἰούγ. ν</i>
<i>ἐλ(αιῶν) γῦρ(οι) χπ</i>	<i>ἐλ. γῦρ. ρμβ</i>	<i>ἐλ. γῦρ. σκθ</i>
<i>νομ(ῆς) ἰούγ. ν</i>	<i>νομ. ἰούγ. α</i>	<i>νομ. ἰούγ. ρ⁶</i>

¹. Ὁφείλω νὰ εὐχαριστήσω τὸν συντάκτη τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ κ. Δ. Βαγιακάκο, στὸν ὅποιο χρωστῶ τὴν πληροφορία.

². Ἱστορ. Λεξ. τῆς Ν. Ἑλλην., στὶς ἄλλ. ἀπόγυρος (4) καὶ ἀπογύρι (6).

³. Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ κ. Σ. Κότσιανου, στὸν ὅποιο ὀφείλονται ἰδιαιτέρως εὐχαριστίες καὶ γενικότερα γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ ἔδειξε γιὰ τὴ μελέτη αὐτή.

⁴. Γιὰ τὸ εἶδος τῶν φορολογικῶν καταστάσεων, τὴν προέλευση καὶ χρονολόγησίν τους βλ. συγκεντρωτικὰ τοῦ J. K a r a y a n n o p u l o s, Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates, Μόναχο 1958, σ. 43έξξ.

⁵. Στὴ σημασία ποῦ ἔχει ἢ λ. *γῦροι* στὸ εἶδος τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν μοῦ ἐπέστησε τὴν προσοχὴ ὁ καθηγ. κ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, ποῦ πρέπει νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

⁶. I.G. XII. 2—76, E. Pottier καὶ A. Hauvette-Besnault, Inscriptions de Lesbos, Bull. Corr. Hell. 4(1880)417 έξξ., C. Cichorius, Inschriften aus Lesbos, Athen. Mitt. 13 (1888) 44. Στὶς ἐπόμενες τέσσερις ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὴ Λέσβο

Ἐξίσου συχνά συναντιέται ἡ λ. *γῦροι* στίς ἐπιγραφές τῆς κατηγορίας τῶν φορολογικῶν καταστάσεων ποῦ προέρχονται ἀπὸ τῆ Θήρα:

χω. Ὀφραγόρα	γ[ῆ]ς <i>ιο. 13 [8]</i>	ἀμπελ. <i>ιο. 30 ἐλεῶν γῦ. 286</i>
χω. Ἀγρὸς	γῆς <i>ιο. 70</i>	ἀμπελ. <i>ιο. 10 1)11 ἐλεῶν γῦ. 6¹</i>
χω. Χρυσελάνδιν	γῆς <i>σπορ. ιο. 16</i>	ἀμπελ. <i>ιο. 2 1)2 αἰλεῶν γῦ. 59²</i>
χω. Ἀλωπέκιον	γῆ(ς) <i>σπορ. ιο. 31</i>	ἀμπελ. <i>ιο. 2 - αἰλεῶ(ν) γῦ. 24³</i>

Σὲ μικρὸ ἀπόσπασμα ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὰ Μύλασα τῆς Καρίας διαβάζουμε μιὰ φορά τὴ λέξη: *ἐλ(αιῶν) γ[ῦρ(οι)]⁴*.

Στὰ παραπάνω κείμενα τῶν ἐπιγραφῶν οἱ ἐκτάσεις τῶν ἀμπελώνων, τῆς σπόριμης γῆς καὶ τῶν βοσκοτόπων μετριοῦνται κατὰ *ιούγερα* (ρωμαϊκὸ *jugerum*), ἐνῶ τὰ λιόδεντρα μετριοῦνται κατὰ *γύρους*, δηλ. κατὰ κορμούς δέντρων ἢ «ρίζες», καθὼς θὰ λέγαμε σήμερα. Σχολιάζοντας τὶς ἐπιγραφές τῆς Θήρας ὁ Th. Mommsen παρατηρεῖ: «Für jedes einzelne Grundstück (*fundus*) werden namhaft gemacht:....c) die Öl bäume, welche bezeichnet werden mit dem der Ziffer vorgesetzten Wort γυρ., worin Ross γυρὸν oder γύρωμα erkennen wollte. Gewiss ist γυρὸς gemeint, das heisst, wie die Wörterbücher nachweisen, die für eine einzeln stehende Pflanze bestimmte Grube, die *scrobs* der Römer. Hier wurde also nicht gemessen, sondern die Zahl der Stämme gezählt oder vielmehr der Gruben, weil der Ölbaum sehr oft gleich von der Wurzel aus sich verästelt»⁵. Ἀνάλογες παρατηρήσεις κάνει γιὰ τὶς ἐπιγραφές τῆς Λέσβου ὁ C. Cichorius, ποῦ ἔχει ἀλλοστε ὑπόψη τὸν Mommsen: «Der verzeichnete Besitz besteht...3) in Ölpflanzungen, ἐλ(αιῶν), gezählt nach γυρ. d. i. nach Mommsen's Erklärung γυροί. Bei den hohen Zahlen dieser γυροί unter den einzelnen Grundstücken darf darin kein Flächenmass erblickt werden, sondern wir haben darin die Anzahl der einzelnen Öl-bäume, je mit einer gewissen Bodenfläche im Umkreis zu sehen, wozu

(I.G. XII. 2—77—80) ἐπαναλαμβάνεται πολλὰς φορὰς ἡ λ. *γῦρ(οι)*. Στὴν τελευταία, ἀρ. 80, βρίσκουμε τὴ λέξη ὀλόκληρη: *ἐλ. γῦροι ρ-*.

¹. I.G. XII.3—343.

². I.G. XII.3—344.

³. I.G. XII.3—345. Ἄς σημειωθῇ ὅτι στίς ἐπιγραφές ἀρ. 343-346 ἡ λ. ἀναφέρεται ὡς γῦ. ἢ γῦρ. πάνω ἀπὸ τριάντα φορὰς.

⁴. W. J u d e i c h, *Inschriften aus Karien, Athen. Mitt.* 15 (1890) 279, A. P e r s s o n, *Inscriptions de Carie, Bull. Corr. Hell.* 46 (1922) 403ἔξ., *Suppl. epigr. gr.* II (1924), ἀρ. 543.

⁵. T h. M o m m s e n, *Syrische Provinzialmasse, Hermes* 3 (1869) 437ἔξ. Πβ. καὶ P o t t i e r—H a u v e t t e—B e s n a u l t, δ.π. σ. 422: «Le mot γυρ est, suivant Ross, l'abréviation de γυρὸν ou γύρωμα; suivant Mommsen, il faut certainement restituer γυρὸς, qui désigne la fosse creusée en terre et destinée à recevoir le pied de l'arbre».

ja auch die aus Eustathius Od. p. 1864, 7 von Mommsen herangezogene Bedeutung von γυρός am besten passt»¹. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Cichorius, ὅτι μαζί με τὸν ἀριθμὸ τῶν δέντρων θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ὑπολογίσουμε καὶ μιὰ ὀρισμένη ἔκταση γῆς, δηλ. ἀκριβῶς τὸ περιλάκκωμα κάθε ἐλιάς, δὲν εἶναι ἀναγκαστικῆ· δικαιολογεῖ μόνον ἢ ἄποψη αὐτὴ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ἡ λ. γύρος "περιλάκκωμα" δήλωσε μεταφορικὰ τὸ λιόδεντρο. Πολὺ πρὸ λογικῆ καὶ πειστικῆ δικαιολόγησι τῆς μεταφορικῆς χρήσις «γύρος=ἐλαία» ἀποτελεῖ ἡ γνώμη τοῦ Mommsen, ὅτι μετριοῦνται ἐδῶ οἱ «ρίζες» ἢ καλύτερα οἱ «γῦροι», γιατί συχνὰ τὸ λιόδεντρο βγάζει παρακλάδια ἀπὸ τὴ ρίζα του. Ὅπωςδὴποτε ἡ λ. γύρος "περιλάκκωμα" ἦταν εὐκόλο νὰ περάσι στὴ σημασία τοῦ λιόδεντρου, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ χωρὶς ἀμφιβολία ἡ χρῆσις τῆς λέξις στὶς ἐπιγραφὰς ποὺ ἐξετάσαμε. Μάλιστα σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς τῆς Λέσβου συναντοῦμε ἐκφράσεις, καθὼς «ἐλ. πρώτ. γῦρ. φκς, δευτέρ. γῦρ. [υπ]β»², ὅπου με τὶς ἐνδείξεις πρώτ. καὶ δευτέρ. δηλώνονται οἱ ρίζες ποὺ παράγουν λάδι πρώτης ἢ δευτέρας ποιότητος³.

Ἐπιγραφὰς τοῦ εἶδους τῶν φορολογικῶν καταστάσεων, ποὺ εἶδαμε καὶ ποὺ ἡ χρῆσις τους καθιερῶνεται στὸν 3/4. αἰ. σύμφωνα με νομοθέτημα τοῦ Διοκλητιανοῦ, δὲν μᾶς σῶθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ φορολογικὲς καταστάσεις τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἐξακολούθησαν νὰ ἐκδίδωνται τουλάχιστον ὡς τὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ⁴ καὶ πιθανότατα καὶ ἀργότερα. Γιὰ μᾶς πάντως εἶναι ἀρκετὴ ἡ μαρτυρία «γῦρος=λιόδεντρο», ὥστε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸν Πολύγυρο, ποὺ πρωτοεμφανίζεται τὸν 11. αἰ. ὡς Πολύγυρος καὶ ὅπου ὡς σήμερα εὐδοκιμεῖ ἡ ἐλιά, ὡς τόπο ποὺ ἔχει «πολλοὺς γύρους». Σήμερα τὸ τοπων. (Γ)υράφια (τὰ ἀπαντὰ στὴν Κάρπαθο⁵. Ἴσως πρόκειται γιὰ *γυράφια(γύρος "λιόδεντρο" + ὑποκοριστ. κατάλ. -άφι (λ.χ. χωράφι, ξυράφι, χρυσάφι)⁶, γιὰ περιοχὴ δηλ. ποὺ τῆς ἔμεινε τὸ ὄνομα ἀπὸ τότε ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ φύτευσαν σ' αὐτὴ νεαρὰ λιόδεντρα· τὸ *γυράφια στὴν περίπτωση αὐτὴ ταυτίζεται σημασιολογικὰ με τὸ ἀρχ. ἐλάδια (πβ. στὴ σ. 204 τὸ χωρίο ἀπὸ τὸν Ἀλκίφρονα). Τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ τοῦ (Γ)υράφια ἐνισχύει ἡ συσχέτισι με τὸ ἐπίσης καρπαθιακὸ τοπων. Γεραφώνας (δ), ποὺ προσδιορίζει περιοχὴ ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ «δάσος καὶ ἐλαιῶνες»⁷. Ἐπειδὴ ὁ Γεραφώνας ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ἐλαιῶνες, μπο-

¹ C. Cichorius, δ.π. σ. 48. Πβ. καὶ A. Persson, δ.π. σ. 404.

² I.G. XII.2—79.

³ Βλ. Pottier—Hauvette—Besnault, δ.π. σ. 423, C. Cichorius, δ.π. σ. 50 ἐξ.

⁴ Βλ. J. Karayannopoulos, Finanzwesen, σ. 49ἐξ.

⁵ E. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, Ἀθήνα 1896, σ. 154. Ὁ Μανωλακάκης δὲν μᾶς δίνει καμιά ἄλλη πληροφορία γιὰ τὸ τοπωνύμιο.

⁶ Ν. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολογ. Λεξ. σ. 29.

⁷ Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Λαογρ. Σύμμ. Καρπάθου 2. Ἀθήνα 1934,

ρεί νά ἐρμηνευθῆ ὡς *γυραφώνας (*γυράφια*+*κατάλ. -ώνας*, *κατά τὸ ἐλαιών-νας*)*γυραφώνας*¹.

Τῆ λέξι *γύρος* 'λιόδεντρο' ἀναγνωρίζουμε στὸ β' συνθετικὸ τοῦ νεο-ελλην. *λιούρι* (Νάξος) 'τόπος περιέχων ἐλαίαις, μικρὸς ἐλαιών', ἀπὸ τὸ ὄποιο ἐρμήνευσε ὁ Κουκουλῆς τοὺς τύπους *λεγούρια* καὶ *Λεγουρικό*, ποὺ ἀναφέρονται σὲ θρήνο ποῦ συνέθεσε ἀνώνυμος Ἀθηναῖος στιχουργὸς τοῦ 15. αἰ., ὅταν οἱ Τοῦρκοι μῆκαν στὴν Ἀττικὴ καὶ κατάστρεψαν τὴν Ἀθήνα: στίχ. 17 "ἀρχὴν αἰχμαλωτίσασιν Λεγουρικοῦ τὸ μέρος", στίχ. 40 "ἐκόψασιν τοὺς πόδας μου [δηλ. τῆς πόλης] ἤγουν τὰ λεγούρια". Ὁ Κουκουλῆς ἀπέδειξε ὅτι *λεγούρια* εἶναι τὰ *λιούρια* <*ἐλαιογύρια* (γιὰ τὴ φωνητικὴ ἐξέλιξη *εο*> *ε* ἢ *ι* *πβ.* *λεοντάρι*—*λεντάρι*, *ἐλαιοκόκι*—*λεκόκι*, *ἐλαιοτριβεῖο*—*ἀλετρονγεῖο*, καὶ *ἐλαιοφόρι*—*λφόρι*, *ἐλαιοτριβεῖο*—*λιτριβεῖο*) καὶ ὅτι μὲ τὴ λ. *λεγούρια* δηλώνονται τὰ λιόδεντρα ποῦ ἔκοψαν οἱ Τοῦρκοι· ὁ τόπος ὅπου βρισκόνταν τὰ *λεγούρια*, δηλ. ὁ ἐλαιώνας τῆς Ἀθήνας, ὀνομάζεται *Λεγουρικό* <*ἐλαιογυρικὸν* (ἐνν. *μ ἔ ρ ο ς*, *πβ.* *δενδρικό*=*πολλὰ δένδρα*, *μουλαρικό*, *ὄνικὸ κλπ.*)².

Τοπωνύμια μὲ τὸν τύπο *Γύρος* (ὄ) καὶ *Γύροι* (οἱ) εἶναι σήμερα γνωστὰ ἀπὸ περισσότερες περιοχῆς τῆς χώρας μας· δὲν εἶναι ὅμως ἐξακριβωμένη ἢ προέλευσή τους, ὥστε νά μποροῦν νά ἐνταχθοῦν στὴν κατηγορία τῶν τοπωνυμίων ποῦ ἔχουν σχέση μὲ τὸ ὄνομα τῆς κωμόπολης τῆς Χαλκιδικῆς³.

σ. 483. Ὁ Μιχαηλίδης παρατηρεῖ γιὰ τὸ τοπωνύμιο: «Σχετίζεται ἄραγε πρὸς τὸ *ισρόφωνος* (παρὰ Σουῖδα καὶ Φωτίω=μεγαλόφωνος) (;)».

¹ Γιὰ τὴ μεταβολὴ *υ*>*ε* στὴ λ. *γύρος* *πβ.* *ἀνάγυρα*—*ἀνάερα*, *ἀπογυρίζω*—*ἀποερίζω*, *αὐλόγυρος*—*αὐλόγερος*, *αὐλόγυρο*—*αὐλόερο* (Ἱστορ. Λεξ. 2, σ. 28 καὶ 443. 3, σ. 296), *γυροβολία*—*γυροβολιὰ* (Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ο ὺ, Ἡπειρωτ. γλωσσ. σ. 32).

² Φ. Κουκουλῆ, *Λεγούρια*—*Λεγουρεῖα*, Ἀθηνᾶ 27 (1915) 155 ἐξ. Τὸ χωριὸ τῆς Ναυπλίας *Λιγουρεῖο*, μὲ τὸ ὄποιο λανθασμένα προηγούμενοι ἐρευνητῆς εἶχαν ταυτίσει τοπικὰ τὸ *Λεγουρικό* τοῦ στιχουργήματος τοῦ 15. αἰ., ἐρμήνευσε ὁ Κουκουλῆς, ὁπ.σ. 159 ἐξ., ὡς ἐξῆς: *ἐλαιογύριον*>*ἐλαιογυρεῖον* (*πβ.* *ἐμπορίον*—*ἐμπορεῖον*—*ἐμπορεῖο*, *βουκόλιον*—*βουκολεῖον*—*βουκουλεῖο* κλπ.)> *λεγουρεῖον* ἢ *λιγουρεῖον*> *λεγουρεῖο* ἢ *λιγουρεῖο*. Διήλωνε δηλ. ἀρχικὰ τὸ τοπων. *Λιγουρεῖο* τὸν ἐλαιώνα· πράγματι ἔξω ἀπὸ τὸ *Λιγουρεῖο* ὑπάρχει ὡς σήμερα μεγάλος ἐλαιώνας. Ὡς *ἐλαιογύριον*>*λεγούρι*>*λεχοῦρι* ἴσως πρέπει νά ἐξηγηθῶσι καὶ τὸ χωριὸ *Λεχοῦρι* κοντὰ στὰ Καλάβρυτα.

³ Τὸ τοπων. *Γύρος* (ὄ) τὸ βρίσκουμε στὴ Χίο, τὴν Κρήτη, τὰ Καλάβρυτα, τὴ Λέσβο, τὴν Εὐβοία (βλ. D. G e o r g a c a s, Poljiros σ. 283), στὴν Κάρπαθο (στὸ *Γύρο*, χωράφια στὴν περιοχὴ Σπόων, Μιχαηλίδου—Νουάρου, ὁπ. σ. 478), στὴ Δράμα (χωριὸ, Λεξ. δὴ μ ω κ. κοινωτήτων ἐκδ. 1936 κ. 1956). Τὸ *Γύρι* εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴ Βιωτία (D. G e o r g a c a s, ὁπ. σ. 283) καὶ τὴ Ζάκυνθο (χωριὸ, Λ. Ζώη, Λεξ. Ζακύνθου σ. 205· κατὰ τὸν I. Ρ α γ κ α β ῆ, Ἑλληνικά 3 [1854] 785: *Γίρα*), ἢ *Γύρα* ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι (ἀγροτικὴ θέση, ἤδη συνοικισμός, Ρ α γ κ α β ῆ, Ἑλληνικά 1 [1853] 712, Λεξ. δὴ μ ω ν 1956). Τὸ ὄνομα *Γύρου* (τά) ἔχει ἐπαρχία στὴν Κέρκυρα (I. Μ π ο ὄ ν ι α, Κερκυραϊκὰ, Ἀθήνα 1954, σ. 35 ἐξ., Σ. Μ. Θ ε ο τ ὶ κ η, Ἑτυμολογία τῆς ὀνομασίας τῆς ἐπαρχίας «τὰ Γήρου» τῆς νήσου Κερκίρας, Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ 13 [1917] 156 ἐξ.). Τὸ τοπων. *Γύροι*

Γιὰ τὴ σύνθεσιν *Πολύγυρος* πβ. τὰ νεοελλ. τοπωνύμια *Πολύκηπος*¹, *Πολύβλαστο*, *Πολύβρυσο*, *Πολυγέφυρο*, *Πολυδέντρι*, *Πολύδεντρο*, *Πολύδροσο*, *Πολύδροσος*, *Πολυκάστανο*, *Πολυκάστρο*, *Πολυκέρασο*, *Πολυκήπο*, *Πολυλάκκο*, *Πολύλοφο*, *Πολύλοφος*, *Πολύμυλο*, *Πολύμυλος*, *Πολυνέρι*, *Πολύνερο*, *Πολύπετρο*, *Πολυπλάτανο*, *Πολυπλάτανος*, *Πολυπόταμο*, *Πολυπόταμος*, *Πολυστάφυλο*, *Πολύσυκο*, *Πολύφυτο*².

Δὲν μποροῦμε νὰ εἰμαστε βέβαιοι ὡς πρὸς τὸ ἀρχικὸ γένος τοῦ τοπωνυμίου, ποῦ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρσενικό, ὅπως καὶ σήμερα (*Πολύγυρος*, ἔνν. ἀ γ ρ ὸ ς ἢ τ ὀ π ο ς, πβ. *Πολύκηπος* κλπ.), ἢ οὐδέτερο (*Πολύγυρον*, ἔνν. χ ω ρ ῖ ο ν)³. Ὁ τύπος *Πολυγύρα*, μὲ τὸν ὁποῖο μᾶς παρουσιάζονται τὰ δύο βιοωτικά τοπωνύμια, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς θηλυκὸς σχηματισμὸς τοῦ *Πολύγυρος* (*Πολυγύρα*, ἔνν. γ ἦ, χ ὄ ρ α κλπ.) ἢ ἴσως μεγεθυντικὸς τύπος ἀπὸ ἕναν ἀρχικὸ *Πολυγύρι (πβ. *λιογύρι*, *ἀπογύρι*, *αὐλογύρι*)⁴ κατὰ τὰ περιβόλι—*Περιβόλα* 'μέγας παράδεισος' στὴ Ζάκυνθο⁵ καὶ περιβόλι στὴν Κάρπαθο⁶, *χωράφι*—*Χωράφα*, μεγάλο χωράφι στὴν Κάρπαθο⁷ κ.ἄ.

Μένει νὰ γίνουν ὀρισμένες σκέψεις γιὰ τὴ γραφὴ *Πολύγηρος* ποῦ μᾶς παραδίδει τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1079. Σύμφωνα μὲ ὅσα ἔχουν ἐκτεθῆ ὡς τώρα δὲν νομίζω ὅτι ὁ τύπος *Πολύγηρος* εἶναι ἀνορθόγραφος χωρὶς λόγο. Ὁ τύπος *Πολύγηρος* στέκει πολὺ κοντὰ στὸν ἀρχικὸ *Πολύγυρος*. Καταρχὴν τὸ χρυσόβουλλο δὲν εἶναι καθόλου ἀνορθόγραφο· ἴσα ἴσα εἶναι πολὺ καλὰ ὀρθογραφημένο σὲ σχέσιν μὲ ἄλλα βυζαντινὰ δημόσια ἔγγραφα. Ὑπερβάλλει τὰ πράγματα ὁ καθηγ. Fr. Dölger, ὅταν γράφῃ (σ. 100): «Die Orthographie ist auffallend nachlässig. Man beachte die Schreibungen z. 17: διατοῦτο; z. 20: ὄστε». Ἀλλὰ οἱ γραφὲς *διατοῦτο*—διὰ τοῦτο, *ὄστε*—ὄσπερ δὲν ἀποτελοῦν τρομερὰ ὀρθογραφικὰ λάθη⁸. Ἐπειδὴ ὁ πιὸ παλιὰ μαρτυρη-

(οἱ) συναντοῦμε διὸ φορὲς στὴν Κάρπαθο: *Κάτω (Γ)ύροι* (οἱ) ἐξοχικὴ περιφέρεια μὲ κή-πους καὶ ἀμπέλια. Ἐύροι (οἱ) ἀγροτικὴ περιφέρεια (Μιχαηλίδου-Νουάρου, δ.π. σ. 433 καὶ 450).

¹. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1805: «πεντήκοντα τρία ἐλαιόδενδρα εἰς θέσιν *Πολύκηπος*», Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων 3, Ἀθήνα 1892, σ. 191.

². Βλ. Λεξικά δῆμων ἔκδ. 1923, 1936 καὶ 1956. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ τοπωνύμια αὐτὰ φαίνεται πὸς ἀποτελοῦν προῖον λόγιμα μετονομασίας γιὰ χωριά ποῦ εἶχαν παλιότερα ξενικὸ ὄνομα· δὲν παύουν ὅμως νὰ ἔχουν ἀποδεικτικὴ ἀξία ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποῦ σχηματίζονται τὰ νεοελληνικά τοπωνύμια τῆς κατηγορίας αὐτῆς, γιατί εἶναι πλασμένα σύμφωνα μὲ τὰ γνήσια λαϊκὰ πρότυπα.

³. Ὁ Fr. Dölger, *Aus den Schatzkammern*, σ. 100, θεωρεῖ τὸν τύπο *Πολυγήρου* ὡς γενικὴ οὐδέτερο.

⁴. Ἱστορ. Λεξ. 2, σ. 443, 3, σ. 296.

⁵. Λ. Ζώη, Λεξ. Ζακύνθου σ. 874.

⁶. Μιχαηλίδου-Νουάρου, δ.π. σ. 487.

⁷. Μιχαηλίδου-Νουάρου, δ.π. σ. 439.

⁸. Ἀπὸ τῆ σύγκρισιν τοῦ κριτικῆς ὑπομνήματος μὲ τὸ κείμενο τοῦ ἐγγράφου τούτου

μένος τύπος του τοπωνυμίου είναι ο *Πολύγυρος*, που δεσπόζει κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, καθώς είδαμε, κι επειδή η τροπή $i > e$ αποτελεί άρκετά παλιό φαινόμενο της Έλληνικής, πρέπει να δεχθούμε ότι ο άρχικος τύπος *Πολύγυρος*, που πρέπει να είναι πολύ παλιότερος από τον 11. αί., ~~παραιχώρησε~~ πολύ νωρίς τη θέση του στον νεότερό του *Πολύγυρος* (πβ. *αυλόγυρος—αυλόγυρος*, *γυροβολιά—γεροβολιά* κλπ., βλ. σ. 208, σημ. 1) και ότι ο *Πολύγυρος* του χρυσοβούλλου αποτελεί λόγια εξευγενισμένη απόδοση του *Πολύγυρος* της σύγχρονης λαϊκής προφοράς. Την άποψη αυτή ενισχύει και το ότι στο ίδιο έγγραφο (στίχ. 61) παρατίθεται το τοπων. *Ὁβηλός*: «καὶ τὰ ἡσυχαστήρ(ια) ἤ(γουν) τὸ προάστειον Ὁβηλός σὺν τῷ μετοχ(ίῳ) τῷ Γενεσίῳ». Ἡ ἀρχ. λ. *ὀβελός* “σούβλα” και *ὀβελός λίθινος* “λίθινη στήλη” σώθηκε ὡς νεοελληνικό τοπωνύμιο με τοὺς τύπους *Ὁβελός* και *Ὁβελοί*¹.

Ὁ σημερινὸς τύπος τοῦ τοπωνυμίου *Πολύγυρος*, προῖον τῶν νεότερων χρόνων², προήλθε ἀσφαλῶς ἀπὸ λόγια ἐπέμβαση και συσχέτιση με τὴ νεοελλ. λ. *γύρος*, γεγονός που ὀδήγησε τυχαία στὴν ὀρθογραφικὴ ἀποκατάσταση τοῦ τοπωνυμίου. Οἱ δύο σημερινοὶ διαλεκτικοὶ τύποι *Πολύερος* και *Πολύυρος* προήλθαν με ἀποβολὴ τοῦ γ ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους, τὸν παλιότερο *Πολύγυρος* και τὸν νεότερο *Πολύγυρος*.

X. ΣΥΜΩΩΝΙΔΗΣ

που δημοσιεύει ὁ Dölger προκύπτει ὅτι τὸ ἔγγραφο περιέχει μικροσφάλματα μόνον, που δὲν εἶναι ὁμως φωνητικά, δηλ. δὲν συναντοῦμε ἀνακάτωμα τῶν φθόγγων ε-αι, ι-η-υ-ει-οι, ο-ω κλπ. Τὸ μόνο σφάλμα τοῦ εἶδους αὐτοῦ μέσα στοὺς 112 στίχους τοῦ ἐγγράφου εἶναι ἡ γραφὴ *ἐγκλιματικὸν* ἀντὶ *ἐγκληματικὸν*, που πρέπει νὰ εἶναι τυχαία.

¹ Ὁ Α. Χατζής, Ἀθηνᾶ 56 (1952) 76, παράγει τὸ χωρίο τῆς Λακωνίας *Δολοί* ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ὀβελός*, δωρ. *ὀδελός*, *ὀδελοί* > *ὀδολοί* > *Δολοί*.

² Ὁ τύπος *Πολύγυρος* πρωτοεμφανίζεται σὲ ἔγγραφο σύγχρονα με τὴν ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821, βλ. Β. Βασιλικοῦ, Χαλκιδική, Θεσ/νίκη 1938, σ. 40, Δ. Ζάγκλη, Χαλκιδική, Θεσ/νίκη 1956, σ. 197.